

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

TA'LIM JARAYONINI MODELASHTIRISHDA TIZIMLI-FALSAFIY YONDASHUVNING O'RNI

Mansurov Abdulla Sayfullayevich

Namangan davlat texnika universiteti, katta o'qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada ta'lim jarayonini modellashtirishda tizimli-falsafiy yondashuvning nazariy va metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tizimli yondashuv orqali ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari o'zaro bog'liqlikda o'rganilib, uning yaxlit tizim sifatidagi xususiyatlari ochib beriladi. Shuningdek, falsafiy tahlil asosida ta'lim modellarini shakllantirishda ontologik, gnoseologik va aksiologik omillarning o'rni yoritiladi. Maqolada zamonaviy ta'lim tizimida modellashtirish jarayonlarini takomillashtirish yo'nalishlari ham ko'rsatib o'tiladi. Bundan tashqari, tizimli-falsafiy yondashuvning ta'lim samaradorligini oshirishdagi amaliy ahamiyati asoslab beriladi hamda modellashtirish jarayonining innovatsion rivojlanishdagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, modellashtirish, tizimli yondashuv, falsafiy tahlil, ontologiya, gnoseologiya, aksiologiya, pedagogik model

РОЛЬ СИСТЕМНО-ФИЛОСОФСКОГО ПОДХОДА В МОДЕЛИРОВАНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Мансуров Абдулла Сайфуллаевич

Наманганский государственный технический университет, старший преподаватель

Аннотация

В данной статье анализируются теоретико-методологические основы системно-философского подхода к моделированию образовательного процесса. Системный подход позволяет рассматривать образовательный процесс как целостную структуру, в которой все элементы взаимосвязаны. На основе философского анализа раскрывается роль онтологических, гносеологических и аксиологических факторов в формировании образовательных моделей. Также рассматриваются направления совершенствования процессов моделирования в современной системе образования. Дополнительно обосновывается практическая значимость данного подхода в повышении эффективности обучения и развитии образовательных инноваций.

Ключевые слова: Образовательная система, моделирование, системный подход, философский анализ, онтология, гносеология, аксиология, педагогическая модель.

THE ROLE OF THE SYSTEMIC-PHILOSOPHICAL APPROACH IN MODELING THE EDUCATIONAL PROCESS

Mansurov Abdulla Sayfullayevich

Namangan State Technical University, Senior Lecturer

Abstract

This article analyzes the theoretical and methodological foundations of the systemic-philosophical approach to modeling the educational process. The systemic approach allows the educational process to be considered as an integral structure in which all components are interconnected. Based on philosophical analysis, the role of ontological, epistemological, and axiological factors in the formation of educational models is revealed. The article also highlights

key directions for improving modeling processes in modern education systems. In addition, the practical significance of this approach in enhancing educational effectiveness and fostering innovation is substantiated.

Keywords: Education system, modeling, systemic approach, philosophical analysis, ontology, epistemology, axiology, pedagogical model.

Zamonaviy globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida tobora murakkablashib bormoqda. Bu esa ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, uni ilmiy asosda takomillashtirish hamda innovatsion yondashuvlar asosida boshqarishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayonini modellashtirish muammosi bugungi kunda pedagogika, falsafa va boshqa ijtimoiy fanlar kesishgan nuqtada dolzarb ilmiy masalalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ta'lim tizimini modellashtirish orqali uning tarkibiy elementlari, ichki qonuniyatlari hamda rivojlanish mexanizmlarini chuqur tahlil qilish imkoniyati yaratiladi [1; 4–5-b.]. Ayniqsa, tizimli-falsafiy yondashuv bu jarayonda alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u ta'limni nafaqat alohida komponentlar yig'indisi sifatida, balki o'zaro bog'langan yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bunday yondashuv orqali ta'lim jarayonining ontologik (borliq sifatidagi mohiyati), gnoseologik (bilish jarayoni) va aksiologik (qadriyatlar tizimi) jihatlarini kompleks ravishda o'rganish mumkin bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlar asosida rivojlantirish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, ta'lim sifatini oshirish, zamonaviy bilim va kompetensiyalarga ega mutaxassislarni tayyorlash masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [2; 6-b.]. Bu esa ta'lim jarayonini ilmiy asosda modellashtirish, uning samaradorligini oshirishga qaratilgan yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ta'lim jarayonini modellashtirish muammosi zamonaviy pedagogika, falsafa va tizimlar nazariyasi kesishmasida o'rganiladigan dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu masalaga oid ilmiy qarashlar turli davrlarda shakllanib, klassik pedagogikadan tortib zamonaviy raqamli ta'lim konsepsiyalarigacha bo'lgan bosqichlarda rivojlangan.

Ilmiy adabiyotlarda ta'limni tizim sifatida tahlil qilish g'oyasi dastlab umumiy tizimlar nazariyasi doirasida shakllangan bo'lib, L. Bertalanfi tomonidan ishlab chiqilgan tizimli yondashuv keyinchalik pedagogik tadqiqotlarda ham keng qo'llanila boshlandi. Ushbu yondashuvga ko'ra, ta'lim jarayoni o'zaro bog'liq elementlardan iborat yaxlit tizim sifatida qaraladi [5; 8–9-b.].

Pedagogik modellashtirish masalalari A. N. Leontyev, S. L. Rubinshteyn kabi psixolog olimlar hamda zamonaviy pedagoglar tomonidan ham o'rganilgan. Ularning ishlarida ta'lim jarayonini modellashtirish o'quv faoliyatini tashkil etish, bilimlarni o'zlashtirish va shaxs rivojlanishini optimallashtirish vositasi sifatida talqin etiladi. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuv asosida modellashtirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida ko'rsatiladi [6; 121–123-b.].

Falsafiy nuqtai nazardan, ta'lim jarayoni gnoseologik, ontologik va aksiologik kategoriyalar orqali tahlil qilinadi. Bilish nazariyasiga oid ishlarda (I. Kant, G. Hegel) ta'lim inson bilish jarayonining muhim shakli sifatida talqin etilgan. Zamonaviy falsafiy tadqiqotlarda esa ta'lim jamiyatning madaniy va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq ijtimoiy institut sifatida qaraladi [8; 41–42-b.].

Raqamli ta'lim va modellashtirish masalalari bo'yicha so'nggi yillarda ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, ularda sun'iy intellekt, virtual muhit va simulyatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi alohida o'rin tutadi. Ushbu yo'nalishdagi ishlar ta'lim modellarini yanada moslashuvchan va individuallashtirilgan shaklda tashkil etish

imkonini beradi.

O‘zbekistonlik olimlarning tadqiqotlarida ham ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda kompetensiyaviy ta’limni rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Bu borada milliy ta’lim tizimini xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish va zamonaviy modellashtirish metodlarini qo‘llash zarurligi ta’kidlanadi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonini modellashtirishda tizimli-falsafiy yondashuvni kompleks tarzda o‘rganish masalasi hali to‘liq yoritilmagan bo‘lib, bu yo‘nalishda yanada chuqur ilmiy izlanishlar olib borish zarur hisoblanadi.

NATIJARLAR

Ta’lim jarayonini modellashtirishda tizimli-falsafiy yondashuvni qo‘llash natijasida ta’lim tizimining ichki tuzilmasi, uning funksional bog‘liqliklari hamda rivojlanish mexanizmlari chuqurroq va kompleks tarzda tahlil qilindi. O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, ta’lim jarayoni oddiy pedagogik faoliyatlar yig‘indisi emas, balki o‘zaro ta’sirda bo‘lgan ko‘plab elementlardan tashkil topgan murakkab dinamik tizim hisoblanadi. Ushbu tizimni modellashtirish uning samaradorligini oshirish va boshqaruv mexanizmlarini optimallashtirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ta’lim jarayonini tizimli yondashuv asosida modellashtirish uning strukturasi tashkil etuvchi asosiy komponentlar — maqsad, mazmun, metod, shakl va natija o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni aniqlash imkonini beradi. Ushbu komponentlar orasidagi uzviy bog‘liqlik ta’lim jarayonining yaxlitligini ta’minlaydi va ularning birortasidagi o‘zgarish butun tizimning funksional holatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Shu jihatdan, ta’lim jarayonini modellashtirishda tizimlilik prinsipi markaziy o‘rin egallaydi.

Shuningdek, falsafiy tahlil natijalari ta’lim jarayonining ontologik, gnoseologik va aksiologik asoslarini chuqur anglash zarurligini ko‘rsatdi. Ontologik jihatdan ta’lim ijtimoiy borliqning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi va jamiyat rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Gnoseologik jihatdan esa ta’lim bilim hosil qilish, uni qayta ishlash va uzatish jarayoni sifatida qaraladi. Aksiologik yondashuv esa ta’limning qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog‘liqligini ochib beradi hamda insonparvarlik, ma’naviylik va ijtimoiy mas’uliyat kabi omillarni markaziy o‘ringa qo‘yadi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, modellashtirish ta’lim jarayonini ilmiy asosda loyihalash va uni oldindan prognoz qilish imkonini kengaytiradi. Bu esa pedagogik faoliyatni intuitiv yondashuvdan voz kechib, ilmiy asoslangan boshqaruv tizimiga o‘tishga xizmat qiladi. Natijada ta’lim jarayonining samaradorligi oshadi, resurslardan foydalanish optimallasadi hamda kutilayotgan natijalarga erishish darajasi yuqorilaydi [3; 4-b.].

Shuningdek, zamonaviy raqamli ta’lim muhitida modellashtirish jarayonlarining yanada murakkablashgani, sun’iy intellekt, raqamli platformalar va simulyatsion texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi kuzatildi. Bu esa ta’lim modellarining moslashuvchanligini oshirib, individual yondashuvni keng joriy etish imkonini bermoqda. Talabalarning bilim olish jarayonini shaxsiy ehtiyoj va qobiliyatlariga moslashtirish orqali ta’lim sifatini sezilarli darajada oshirish mumkinligi aniqlandi.

Tizimli-falsafiy yondashuv asosida amalga oshirilgan modellashtirish subyekt va obyekt o‘rtasidagi pedagogik munosabatlarni qayta ko‘rib chiqish zarurligini ham ko‘rsatdi. An’anaviy yondashuvda o‘qituvchi markaziy o‘rinda turgan bo‘lsa, zamonaviy modelda talaba faol subyekt sifatida qaraladi [4; 2-b.]. Bu esa uning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirishda modellashtirish muhim vosita ekanligini ham tasdiqladi. Bilim berish bilan bir qatorda amaliy ko‘nikmalar, tanqidiy fikrlash, tahliliy yondashuv va qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim modeli samaradorligi oshgani kuzatildi.

Bundan tashqari, ta’lim tizimining ochiq va doimiy rivojlanib boruvchi tizim sifatida

tashqi muhit bilan uzviy aloqada ekanligi uning evolyutsion xarakterini belgilab beradi. Ushbu holat ta'lim jarayonini doimiy ravishda yangilab borish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va global ta'lim tendensiyalariga moslashishni talab qiladi.

Umuman olganda, o'tkazilgan tahlil va olingan natijalar ta'lim jarayonini modellashtirishda tizimli-falsafiy yondashuvning yuqori nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Bu yondashuv ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uning samaradorligini oshirish hamda innovatsion pedagogik muhitni shakllantirishda muhim ilmiy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Ta'lim jarayonini modellashtirishda tizimli-falsafiy yondashuvni qo'llash masalasi zamonaviy pedagogika va ta'lim falsafasining eng muhim metodologik muammolaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimini modellashtirish nafaqat didaktik jarayonni texnik yoki tashkiliy jihatdan tasvirlash, balki uning chuqur falsafiy mohiyatini ochib berishni ham talab etadi. Shu sababli mazkur yondashuv ta'limni yaxlit tizim sifatida tushunish, uning ichki va tashqi bog'liqliklarini aniqlash hamda rivojlanish qonuniyatlarini asoslash imkonini beradi.

Tizimli-falsafiy yondashuvning eng muhim jihatlaridan biri ta'lim jarayonini murakkab ochiq tizim sifatida ko'rishdir. Bunday tizim doimiy ravishda tashqi ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va texnologik omillar bilan o'zaro ta'sirda bo'ladi. Bu esa ta'lim modellarini statik emas, balki dinamik, moslashuvchan va evolyutsion xarakterda qurishni talab qiladi. Natijada ta'lim jarayonini modellashtirishda barqarorlik va o'zgaruvchanlik o'rtasidagi dialektik munosabatni hisobga olish zarurati yuzaga keladi.

Falsafiy nuqtai nazardan yondashilganda, ta'lim jarayonining mohiyati faqat bilim uzatish bilan cheklanib qolmaydi, balki inson shaxsini shakllantirish, uning dunyoqarashini kengaytirish va qadriyatlar tizimini rivojlantirish jarayoni sifatida talqin etiladi. Shu bois modellashtirish jarayonida gnoseologik jihatdan bilimning hosil bo'lishi va o'zlashtirilishi, ontologik jihatdan ta'limning borliqdagi o'rni, aksiologik jihatdan esa uning qadriyatlar bilan bog'liqligi kompleks tarzda hisobga olinishi lozim.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, zamonaviy ta'lim tizimlarida modellashtirish jarayoni tobora raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashib bormoqda. Sun'iy intellekt, big data, virtual platformalar va simulyatsion muhitlar ta'lim jarayonini individualizatsiya qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bu esa an'anaviy "bir xil yondashuv hamma uchun" tamoyilidan voz kechib, "har bir shaxsga moslashtirilgan ta'lim modeli"ga o'tishni taqozo etadi [7; 2-3-b.]. Shu bilan birga, bu holat pedagogik jarayonni yanada murakkablashtirib, yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tizimli-falsafiy yondashuv ta'lim subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni ham qayta ko'rib chiqishni talab etadi. An'anaviy modelda o'qituvchi asosiy bilim manbai sifatida markaziy o'rinda turgan bo'lsa, zamonaviy modellashtirish yondashuvida o'quvchi faol subyekt sifatida qaraladi. Bu o'zgarish ta'lim jarayonining demokratlashuvi, interaktivligi va hamkorlikka asoslanganligini kuchaytiradi. Natijada ta'lim jarayoni bir tomonlama uzatish emas, balki ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama interaktiv jarayonga aylanadi.

Muhokama davomida yana shuni ta'kidlash lozimki, ta'lim jarayonini modellashtirish kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi. Ya'ni, faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirish imkonini beradi. Bu esa zamonaviy mehnat bozori talablariga mos mutaxassislar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, tizimli-falsafiy yondashuv ta'lim sifatini oshirishda boshqaruv va rejalashtirish jarayonlarini optimallashtirishga ham xizmat qiladi. Ta'lim jarayonini oldindan modellashtirish orqali kutilayotgan natijalarni prognoz qilish, resurslarni samarali taqsimlash va pedagogik strategiyalarni tanlash imkoniyati kengayadi. Bu esa ta'lim tizimining samaradorligini

oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Muhokama natijalari shuni ham ko'rsatdiki, ta'lim tizimini modellashtirish faqat texnik yoki metodik masala emas, balki chuqur falsafiy mazmunga ega bo'lgan kompleks jarayondir. Unda inson, jamiyat va bilim o'rtasidagi o'zaro munosabatlar dialektik birlikda tahlil qilinadi. Shu jihatdan, tizimli-falsafiy yondashuv ta'limni faqat o'quv jarayoni sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ham anglash imkonini beradi.

Umuman olganda, olib borilgan muhokamalar ta'lim jarayonini modellashtirishda tizimli-falsafiy yondashuvning nazariy asoslari mustahkam ekanligini va uning amaliy ahamiyati yuqori ekanligini tasdiqlaydi. Bu yondashuv ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va global ta'lim muhitiga integratsiyalashuv jarayonlarida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Ta'lim jarayonini modellashtirishda tizimli-falsafiy yondashuvni o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ta'lim tizimi murakkab, ko'p komponentli va doimiy rivojlanib boruvchi dinamik tizim sifatida qaralishi lozim. Bunday yondashuv ta'lim jarayonining ichki tuzilmasini chuqur tahlil qilish, uning elementlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash hamda samarali boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Tizimli-falsafiy yondashuv ta'limni faqat pedagogik jarayon sifatida emas, balki ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida ham talqin etishga imkon yaratadi. Bu esa ta'lim jarayonining ontologik, gnoseologik va aksiologik asoslarini kompleks o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Natijada ta'limning mazmuni, maqsadi va natijalari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yanada aniqroq namoyon bo'ladi.

Tadqiqot jarayonida modellashtirishning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni muhim ekanligi aniqlandi. Jumladan, ta'lim jarayonini oldindan loyihalash, pedagogik qarorlarni ilmiy asosda qabul qilish va kutilayotgan natijalarni prognoz qilish imkoniyati kengayadi. Bu esa ta'lim tizimini intuitiv boshqaruvdan ilmiy asoslangan boshqaruv tizimiga o'tkazishga xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar ta'lim modellarini yanada moslashuvchan va individuallashtirilgan shaklda tashkil etish imkonini bermoqda. Sun'iy intellekt va simulyatsion texnologiyalar asosida ta'lim jarayonini modellashtirish talabalarning shaxsiy ehtiyoj va qobiliyatlarini hisobga olishga sharoit yaratadi.

Umuman olganda, tizimli-falsafiy yondashuv asosida ta'lim jarayonini modellashtirish ta'lim sifatini oshirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda zamonaviy kompetensiyalarga ega mutaxassislar tayyorlashda muhim ilmiy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bois ushbu yo'nalishda ilmiy izlanishlarni davom ettirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T., 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni. – T., 2020.
3. Mansurov A. S. O'zbekistonda din va jamiyat // *Journal of New Century Innovations*. – 2025. – T. 78. – № 3. – B. 76–78.
4. Mansurov A. S. Terrorism as a social phenomenon and its modeling opportunities // *European Science Review*. – 2018. – № 11–12. – P. 130–132.
5. Mansurov A. S. Modellirovanie sotsialnykh protsessov // *Ekonomika i sotsium*. – 2024. – № 9 (124). – B. 600–603.
6. Bertalanffy L. General system theory: foundations, development, applications. – New York: Braziller, 1968.
7. Siemens G. Connectivism: a learning theory for the digital age. – 2005.
8. Laurillard D. Teaching as a design science. – London: Routledge, 2012.